

Ищенко А. С. Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании: мифологический образ и историческая реальность. – Ростов-на-Дону: Антей, 2014. – 276 с.

У 2014 році у Ростові-на-Дону побачила світ монографія молодого дослідника, кандидата історичних наук Олександра Сергійовича Іщенка, присвячена Володимирові Мономаху в руській суспільно-історичній свідомості, його міфологічному образу та історичній реальності. Безперечно, вона заповнює прогалину в дослідженні образів яскравих і харизматичних особистостей минулих епох та їхнього відображення в суспільно-історичній свідомості. Серед них вагоме місце займає саме князь Володимир Всеволодович, більше відомий в історіографії як Володимир Мономах.

Актуальність монографічного дослідження О. С. Іщенка полягає в тому, що воно належить до відносно нового напрямку історіографії – історії інтерпретації образів минулого, еволюції історичної свідомості й пам'яті. У цілому рецензовану монографію можна віднести до спроби міждисциплінарного погляду на комплексну характеристику образу Володимира Всеволодовича Мономаха в історичних джерелах, дослідженнях учених, мистецтві та культурі, що робить можливим зарахувати її до наукових студій на стику історії, філософії, культурології та мистецтва.

Монографія О. С. Іщенка складається із передмови доктора історичних наук, професора Л. В. Мінінкової, вступу, трьох глав, поділених на підглави, заключення та списку скорочень.

Уже у вступі автор монографії аналізує історіографію проблеми відображення образу Володимира Мономаха істориками у суспільно-історичній свідомості давньоруськими книжниками, нащадками князя та сучасними дослідниками-істориками крізь призму концепції «місце пам'яті», заснованої французьким ученим П. Нором. Також О. С. Іщенко формулює мету дослідження – «комплексний аналіз міфологічних основ в образі Володимира Мономаха, що сформувався в російській історичній свідомості, його складання, еволюція та наукова критика» та визначає дослідницькі завдання (с. 24).

Безумовно сильною стороною монографічного дослідження є те, що велику увагу автор приділяє розгляду структури історичного пізнання, визначенню поняття міфу та його місця в історичній свідомості, обґрунтовуючи цим теоретичну основу роботи. Методологічна основа, як зазначає О. С. Іщенко, полягає в погляді на історичне пізнання як розуміння людини, суспільства та культури минулого (с. 24–29).

В якості джерелознавчої бази авторові послуговувалися такі писемні (нарративні, серед яких головне місце займають літописи, агіографічна література, пам'ятки світської літератури і твори художньої літератури) та зображальні (живопис і монументальне мистецтво) джерела. Дослідник перераховує усі використані джерела й дає оцінку їхньому інформаційному потенціалу (с. 29–33).

У першій главі «Володимир Мономах у руській середньовічній свідомості» автор у її першій частині змальовує літописний образ Володимира Всеволодовича. Докладно розглядаються життя та усі аспекти діяльності князя на основі як ранніх літописних свідчень, так і відомостей пізніших літописних зведень, інформації «Повчання Мономаха», включеного до складу Лаврентіївського літописного зводу, й авторських спостережень. У цілому Володимир Мономах як правитель на сторінках «Повісті временних літ» постає як переможець над половцями, містобудівничий, законодавець, борець із міжусобицями, ініціатор князівських з'їздів, мисливець, дипломат і полководець. Як зазначає автор монографії, позитивне ставлення літописців до князя переносилося на його нащадків – Мономашичів, підкреслювалася при цьому їхня спорідненість із знаменитим київським князем Володимиром Всеволодовичем.

У другій частині першої глави О. С. Іщенко розглядає Володимира Мономаха як міфологічний образ руського середньовіччя. Аналізуючи відображення Володимира Всеволодовича на сторінках анонімного «Сказання про Бориса і Гліба», О. С. Іщенко доходить висновку про те, що великий київський князь був покровителем Борисоглібського культу, оскільки його небесним патроном був Святий Борис.

Також досліджується сприйняття й інтерпретація образу Володимира Мономаха в «Посланні про пост» митрополита Никифора, у «Киево-Печерському Патерику», «Слові о полку Ігоревім», «Слові про загибель Руської землі», «Сказанні про князів володимирських», «Степеній книзі царського родоводу», Четьях Мінеях, «Синописі». Усі використані в роботі твори книжності автор намагається атрибуувати та визначити їхню автентичність, спираючись на сучасні історичні та джерелознавчі дослідження. При цьому О. С. Іщенко порівнює оцінки Володимира Мономаха в різних нарративних джерелах, прослідковуючи еволюцію міфологізації образу князя. Автор підкреслює, що апогеєм культу Володимира Мономаха було правління Івана IV Грозного, за якого формується ідея «Москва – третій Рим» як спадкоємиця великих імперій і «Москва – другий Київ» як правонаступниця Київської Русі. Тож не дивно, на думку дослідника, що саме тоді закріплюється ідея про московську монархію, яка бере своє коріння від доби Володимира Святого та епохи Володимира Мономаха (с. 114–115).

У висновках, які містить перша глава, О. С. Іщенко зазначає, що до середини XIII ст. міф про Володимира Мономаха склався у повному вигляді й закріпився в новелах «Киево-Печерського Патерика». Переважно Володимир Всеволодич уявлявся як борець за єдність руських земель, а благочестя князя стояло на першому місці у «Степенній книзі царського родоводу». Розглядаючи еволюцію міфу про Володимира Мономаха, автор монографії визначає, що його згасання відбулося в XVII ст. (с. 124–126).

У першій частині другої глави «Міф про Володимира Мономаха в працях істориків, літературі та мистецтві» аналізується міф про Володимира в працях істориків, починаючи від історіописання В. М. Татищева і закінчуючи роботами О. Ю. Карпова. О. С. Іщенко підкреслює, що серед істориків були не лише апологети князя Володимира Мономаха, але й ті, хто взагалі негативно до нього ставився – це, зокрема, М. А. Полевой, П. П. Голубовський і Д. І. Баглій. Радянський історик М. М. Покровський дав суцільну негативну характеристику Володимирові Мономаху й розглядав його як гнобителя. Автор доходить висновку про те, що всі дослідники перебували в полоні історіографічної традиції, тому не змогли повністю позбавитися впливу міфу (с. 171).

У другій частині другої глави О. С. Іщенко докладно розглядає художню літературу, яка так чи інакше була присвячена Володимирові Мономаху – від радянського історичного роману до сучасної літератури. Автор виділяє популярні сюжети біографії і діяльності князя, які оспівувалися в художній українській та російській літературах.

Остання частина другої глави монографії присвячена розгляду втіленню образу Володимира Мономаха в мистецтві – від мініатюр Радзивілівського літопису кінця XV ст., ікон XVI ст., барельєфів Успенського собору Московського Кремля, ілюстрацій для «Лицевого літописного зводу», портретних мініатюр Великого і малих «Титулярників» XVII ст., серії портретних медалей 1768–1772 рр., мармурових барельєфів 1774–1775 рр., ілюстрацій до «Живописного Карамзіна» (1836 р.), картин художників XIX ст., зображень на поштових марках аж до пам'ятників і монументальних композицій, поставлених на честь Володимира Мономаха в Україні та Росії.

Третя глава монографічного дослідження О. С. Іщенка «Критика міфологічного образу та наукове уявлення про Володимира Мономаха» поділяється на дві частини. Перша частина присвячена аналізу різноманіття оцінок діяльності князя в працях сучасних істориків, а друга – виділенню рис реальної особистості князя в сучасних історичних дослідженнях, де фактично замальовується комплексний психологічний портрет князя Володимира Всеволодича, який, за виразом О. С. Іщенка, був досить багатогранною особистістю, а робота над комплексною реконструкцією біографії Володимира Мономаха до сьогодні не завершена, з чим не можна не погодитись.

У висновках О. С. Іщенко наголошує, що творцем міфу про Володимира Мономаха був із самого початку сам князь і його сучасники. За доби Петра I п'єдестал національної ідентифікації зайняв Олександр Невський. Сучасні дослідники відмовилися від суцільної апологетики чи негативного сприйняття Володимира Моно-

маха, збільшилася об'єктивність оцінок його особистості й діяльності і зменшилася, таким чином, міфологізація його постаті. Генеральний висновок, якого доходить автор монографії, полягає в тому, що «...Володимир Мономах претендує на те, щоб стати втіленням якоїсь державної цінності» (с. 274).

Монографія О. С. Іщенка перенасичена цитатами не стільки із джерел, скільки з праць істориків, що дає можливість читачеві поринути в авторські концепції дослідників і відчувати їхній авторський стиль і манеру викладу. Дякуючи доступному викладу матеріалу, текст праці О. С. Іщенка легко сприймається.

Не применшуючи заслуг О. С. Іщенка в дослідженні складної проблеми структури суспільно-історичної свідомості й місця в ній міфу про Володимира Мономаха, хотілося б висловити деякі побажання. Зокрема, у другій главі можна було б згрупувати історичні праці кінця XVIII ст. до сучасності за критерієм оцінки особистості Володимира Мономаха – вчені-апологети князя, історики, які негативно до нього ставилися, та ті дослідники, які застосували синтетичний (комплексний) підхід до образу князя з метою ґрунтовнішого висвітлення міфологізації чи деміфологізації князя в історичних студіях.

У цілому вихід у науковий світ монографії О. С. Іщенка є помітним явищем у дослідженнях, присвячених як добі Київської Русі, так і її віддзеркаленню в суспільно-історичній свідомості подальших історичних епох. Вона може стати в пригоді історикам, викладачам, студентам, а також усім, хто цікавиться історією доби середньовіччя та еволюцією суспільно-історичної свідомості.

Ірина ЧУГАЄВА

